

„Hideg-tű”

TAKÁTS GYULA VERSPRÓZÁJA

Amit Németh László a balatoni tájról mond, hogy tudniillik a „költészet félkész árujaként kínálja édes vonalait”, tágabb értelemben a Balaton környéki, somogyi, zalai, dunántúli tájra is érvényes. Szelid lankák, kanyargó patakok, utakat szegélyező nyárfasorok, fehér falú présházak, a sündisznó tüskéiként meredező szőlőkarók, nőies bájú dombhajlatok, vastag árnyékot tartó, sűrű tölgyesek, falu széli legelők... Igen, ezek mind a költészet félkész áruai lehetnek. De a költészet másik, fontosabbik felét, mely a valóság elemeit a poézis fényébe emeli, mégis csak a költőnek kell hozzáadnia, a látványt neki kell költészetté lényegítenie.

Hogyan? Mi módon?

Jó példa rá Takáts Gyula versprózája, a *Hideg-tű*.

S valami másra is. Nevezetesen arra: hogyan jutott el a magyar poézis a táj-költészettől a természetlíráig.

A romantika a művészet számára újból fölfedezte a természetet. Újból, és ki tudja, hányadszor, hiszen az ókori keleti költészetben, az antik görög-római irodalomban, a reneszánsz művészetben is központi szerepet játszott. A romantikus líra receptje szerint a költő közvetlenül a tájhoz tapadt, mindig a táj kézzelfogható, térképen is azonosítható részletét örökölte meg. Az örvénylő folyók, a karéjos öblű tavak, a várromokkal koszorúzott ormok vonzották. A fölfedező hajlam munkált benne: a mérnök, az utazó térkép fehér foltjait igyekezett eltüntetni, a művész tollal és ecsettel akarta birtokba venni és megszerettetni a táj ismeretlen szépségeit.

A XIX. század végére a természet elvesztette jelentőségét a művészetben. A lélekrajz, az emlékezés, a belső monológ kiszorította a regényből a terjedelmes tájleírást, a lírában szimbólummá nemesedett a természeti kép. Vajda, Ady, Juhász Gyula természetlírája már sokkal többet elárul a költő személyiségéről, hangulatáról, lelkiállapotáról, mint a táj valamely kézzelfogható részletéről, a nádas tóról, a váli erdőről, a Hortobágyról, az Alföldről, a Tiszáról. A tájvers, a tájköltészet napjainkban inkább gyanús, mint dicséretes műfajjá sorvadt.

A régi értelemben vett tájvers — igen. De a természet nem vesztette el jelentőségét az ember életében. Ellenkezőleg. Azóta, hogy a technikai civilizáció egyre nagyobb és egyre szennyesebb hullámokban önti el a világot, a természet jelentősége mintha minden korábbinál jobban megnőtt volna. A költő érzékeli a változást: a világ változását és a kifejezés, a líra nyelvének változását is. Takáts Gyula versét sem a téma, a természet képszerű bemutatása, hanem a szólás mikéntje avatja az újabb magyar líra egyik kiemelkedően szép darabjává.

HIDEG-TŰ

1

*A téli fehérben, mint rajzlapon, a parkok,
erdők mélyéről egyszerre elénk állnak az
örökzöld fák. Oly hatalmasak és olyan feketék,
akár a sziklák. De csak a színük, nem a szívük.
A nyári zöld és az őszi tarkaság után*

a mulandóság lehullt leveles cserjéiből okosan válaszolnak. — Hogy eddig észre sem vettük őket? — Nincs bennük se hiúság, se büszkeség. Szembenéznek veled és a téellel. Tudják a sorsukat. Egy óriás tiszafa már le is rogyott. Tudják, kivesznek mind, akár az óriáscsontú ős-állatfajok, mint a kivágott parkok szép kertészházai és a víz nélkül maradt szökőkutak...

2

A zöldtől a hegygerincét sem láttad eddig. Derékba törte az élet, s a meszes csigolyák között, a magaspartú úton most kocsi zörög. Visszhangzik a tört gerinc fala. Rajta át legrövidebb az út. — Hová? — Mielőtt útjára lépnél, mint mértani rajzon, a körződdel lemérheted. — Hová? — ... A völgyből, a völgybe! De a legmagasabb gerincen át. Itt a legrövidebb az út. A januári nap mestere jéggel metszette eléd...

3

— De ki lakik ott, azon a havas tetőn? — Mint csillag, fénylik présház-ablaka. Alatta és előtted szőlő-teraszok. Most olyanok, mint az óriásméretű carrarai márványból vágott lépcsőfokok. A bor istenének grádicsai a Kapos-völgyében... — Költők, társaim, nézzétek, micsoda méretű lépcsőfokok!... Emberek, barátaim, nézzétek, milyen magas ez a kékeres márvány... Uram, micsoda ragyogás!... — De csak azért — hogyha kerülőkkel egyszer is följutottál oda —, hogy ott fönt a pince bárdal ácsolt szemöldökfája alatt meghajthassad a homlokod. Aztán a térded is a két kézzel kapart pince tiszta mámorának forrása előtt...

4

Már ismét lent vagy a völgyben. Ezt is a tél metszette eléd. Ezt a tíz nádazott kaptárt, itt az erdő alatt. Az ágdurrogató fagyban, nézd csak, a méhek körül egy róka ólálkodik. A sok gaztól, virágtól és zöldtől tán ezt sem láttad volna soha. A dermesztő tél acél-túje úgy tette elem, mint a legnagyobb mester, ezt az eddig látott, talán legszebb metszetet. A ragyogó lapon a hóban a méheket és a rókát. Mint pergetés után, még a méz illatát is érzem a fagyban. — Hogy köszönjem és kinek? — Sehol senki. Csak az örökzöld fák, a legmagasabb út, a legrövidebb átjáró, a márvány lépcsők és itt a mézet szimatoló róka. El sem mozdulhatok, mert eliramlik

ez is...

*Minden oly világos és minden egyre
dermesztőbb a mester körül.*

A költemény Takáts Gyula 1973-ban megjelent kötetében, a *Sós forrásban* olvasható. A hideg-tű a rézkarckészítés eszköze. A művész kemény, ceruza alakú acél-tűvel vagy gyémántszilánkkal (hideg-tűvel) közvetlenül a saválló réteggel bevont sima rézlemezre karcolja rajzát. A savba mártott rézlemezben a vonalak helyén mélyedések keletkeznek. A mélyedésekbe, vajatokba bedörzsölt festék a lemezzől úgynevezett mélynyomású sokszorosító eljárással kerül, pontosabban fölszívódik a papírra. A rézkarc a grafika jellegzetes műfaja. A merész ellentétek, a kemény vonalak, a plasztikus élesség kifejezésére alkalmas. Ha a grafika műfajait az évszakokhoz hasonlítjuk, akkor a rézkarc — a tél. Ugyanis a tél az az évszak, amely leginkább „kiadja” a táj formáit, vonalait, plasztikáját. Míg a tavasz virágpompája, a nyár zöldje és az őszi tarkaság elrejtje a formákat, a tél meztelenre vetkőzteti a fákat, élesen kirajzolja az ágak vonalát, a fa szerkezetét. A hó fehér lepellel borítja be a dombokat, merészen elválnak egymástól a formák: az épület fala és tetőzete, az erdők és a legelők, a fölszántott földek barázdái és a szőlőkarók fekete, szálkás tüskéi. Az évszakok közül a tél az, amely a grafikai eljárások közül leginkább a rézkarcra emlékeztet. Takáts Gyula *Hideg-tű* című versének is a tárgy, idő-koordinátája a tél.

A versnek nemcsak címe, tárgy emlékeztet a képzőművészetre, a költő látásmódja is „festői”. Okkal. Hiszen Takáts Gyula ha — tudomásom szerint — nem készített is még rézkarcot, a képzőművészet iránti érzékenységéről számos tanulmánya vall, festői tehetségéről pedig grafikai lapjai, tollrajzai, pasztellképei és festményei tanúskodnak. Csak a rajzban járatos, a vonalak, a színek, a plasztikus formák iránt érzékeny, vizuális tehetséggel megáldott művész lehetett a vers alkotója. Olyan költő, aki látja a rajzlapfehérségű téli táj és a fekete sziklakként fölmeredő örökzöld fák ellentétét, aki az ujjá begyében érzékeli a hegy gerincének derékba tört vonalát, aki körzövel számtalanszor lemérte már a rajzon két pont távolságát, aki ismeri a márványlépcsők plasztikus ritmusát, aki megpróbálta már a nádazott kaptárak térbeli formáját a síkban visszaadni.

Takáts Gyula azonban most nem képet rajzol. A képet, a valóságos látványt „a legnagyobb mester”, a „dermesztő tél acél-tűje” teszi eléje. De ahogy a látvány mögött is még rézkarcot, a legnagyobb alkotó hatalom, a természet munkál, a vers mögött is ott van a költő személyisége. Csak neki nyelvi eszközökkel, szavakkal, metaforákkal kell visszaadnia, „lefordítania” a képet.

Az idő mellett a másik koordináta, amelyre a vers ráfeszül, a tér tengelye. A költeményben megidézett helyszín egyszerre kézzelfoghatóan reális, a valóságban tettenérhető, és bárhol előforduló, elemeiben általánosított. Ami benne dokumentárisan hiteles, térképen is lokalizálható: a Kaposvártól délre elterülő Kaposvölgy, a folyó jobb partját kísérő, szőlővel beültetett, hullámozó dombvonulat, fehér falú présházakkal, teraszosan megművelt szőlőkkel, gyümölcsösökkel. Ami benne általános: az antropomorfizált természet. A költemény természetábrázolásának modernségét az adja, hogy a konkrét helyszín a versben visszahúzódik, szinte csak valamiféle „lírai hitel” szerepét tölti be; a vers valójában az emberarcúvá stilizált téli természet rajza, emberi, morális tartalmak kifejezője. A *Hideg-tűben* nem a látvány visszaadása a fontos, hanem a látvány által előhívott, mögöttes emberi tartalmak megszólaltatása. Ami a versben igazán eredeti, az az ember és a természet kapcsolatának újfajta ábrázolása. A költő nem kívülről szemléli a világot, a téli tájat, hanem benne él, azonosul vele.

A *Hideg-tű* a mesteri szerkesztés példája. A vers négy, körülbelül azonos terjedelmű része: négy kép, egy téli utazás négy állomása. Az utazás a völgyből indul, először a parkok és az erdők örökzöld fáit (közülük is egyetlen óriás tiszafát kinyagítva) látjuk, azután a hegy gerincén átvezető utat mutatja be a vers, majd föl-

érve a havas tetőre egy pincébe lépünk, majd ismét a völgybe, az erdő alá érünk, ahol tíz nádazott kaptár körül egy róka ólálkodik.

Az antropomorfizálásnak, a természet megszemélyesítésének, emberarcúvá stilizálásának számtalan eszközt felfedezhetjük a versben. Az örökzöld fák „elénk állnak”, „szívük” van, „okosan válaszolnak”, emberi tulajdonságokkal rendelkeznek: „Nincs bennük se hiúság, se büszkeség”, „szembenéznek”, „Tudják a sorsukat”. Így jut el a költő az első rész végén valamiféle emberi „tanulság” kimondásáig, pontosabban csak megéreztetéséig: a legnagyobb értékek (az örökzöld fák) is „tudják” sorsukat, vállalják a múlandóságot.

A második rész a szőlőhegyet személyesíti meg: gerincén „a meszes csigolyák” kilátszanak. Míg a vers első részlete inkább statikus képet állít az olvasó elé (a fák állnak; feketék, akár a sziklák; „Egy óriás tiszafa már le is rogyott”), a második részlet csupa mozgalmasság: a hegy gerincét „Derékba törte az élet”, a hegyen „magaspartú út” kanyarog, az úton „kocsi zörög”, „Visszhangzik a tört gerinc fala”. Míg az első részben a színek (fehér, zöld, fekete, tarkaság) dominálnak, a másodikban a hangoknak (kocsi zörög, visszhangzik) jut szerep. A második részben a szőlőhegy legmagasabb pontján keresztülvezető útról van szó. Nem nehéz kiolvasni a képből a példázat erejű tanítást, Lao-ce, illetve a *Tao Te king* gondolataival egybevágó igazságot: az életben is a legrövidebb út a legmeredekebb, a legmagasabb gerincen át vezet.

A harmadik rész a hegy gerincén, a havas tetőn álló préházat mutatja be. A préházhoz óriás méretű carrarai márványlépcsőkre emlékeztető szőlőteraszok vezetnek. A pincébe bárdal ácsolt szemöldökfa alatt kell belépni: a homlok meghajtásával, aztán a térd meghajtásával a pince forrása előtt. Mert — így szól a harmadik rész emberi üzenete — a tiszta forrásokhoz mindig csak alázattal, a homlok és a térd meghajtásával lehet eljutni.

Az utolsó részlet talán a legelevenebb, legmozgalmasabb. A téli örökzöld fák, a hegy gerincén átvezető út, a havas tetőn álló préház képe után a völgy egy részletét látjuk. Az érzéki benyomások közül — a színek és hangok után — itt az illat és az íz kap hangsúlyt. A téli metszeten élőlény bukkan föl: a nádazott kaptarak, a méhek és a méz körül róka ólálkodik. Ahol édesség, szépség van, ott a tolvaj is megjelenik — ezt sugallja az élesen metszett kép.

A költemény utolsó sorai mintegy összefoglalják a vers egészét, újból rögzítik a négy képet: az örökzöld fák, a legmagasabb út — legrövidebb átjáró, a márvány lépcsők és a mézet szimatoló róka képét. A metszetet a tél tette a költő elé. De az alkotó, a mester nem látható, nincs sehol. „Sehol senki.” A vers egyetlen évszakot idéz föl, mégis benne van az idő múlása, az idő változása. Ez a versbeli tél nem egyetlen évszak: az emberi élet tele is. Az antropomorfizált természet rajza így jut el az emberi létezés egyik alapvető kérdésének, a múlandóság élményének a kimondásáig: „Minden oly világos és minden egyre / dermesztőbb a mester körül.” A természet és az emberi élet összekapcsolásának ez az új minősége arra a művészi látásmódra emlékeztet, amellyel például Csontváry a cédrust a modern ember elmagányosodásának a jelképévé tette.

A *Hideg-tű* több szereplős költemény. Megszólal benne a költő egyes szám első személyben („elém”, „érzem”, „köszönjem”, „mozdulhatok” — mind a vers negyedik részében), használja a többes szám első személyt („elénk”, „vettük” — ezzel indítja a verset), de az uralkodó forma az egyes szám második személyű megszólítás („veled”, „láttad”, „lépnél”, „lemérted”, „eléd”, „elötted”, „feljutottál”, „homlokod”, „térded”, „vagy”, „eléd”, „nézd csak”, „láttad”). Nyilvánvaló, hogy az „én” is, a „mi” is, a „te” is egyaránt a lírai szubjektum kivetülése. Vagyis a versben ábrázolt utat a völgyből a völgybe nemcsak látja a költő, hanem maga is megteszi, nem regisztráló, hanem résztvevő kalauz. Ez a kevert, egymásba áttűnő forma, ez a bizonytalan lírai szituáció a versben esztétikai minőséggé alakul: sajátos, finom, érzékeny homályba burkolja a fölmutatott képet.

S ezzel még nem is meritettük ki a versben szereplő személyek körét. A költő kérdéseket fogalmaz meg, kérdéseket intéz valakihez, illetve valakikhez. Az első részben többes szám harmadik személyű alanyt használ („észre sem vettük őket?”), a második rész kérdései hiányos mondatok („Hová?”), a harmadik részben a megszólítottak egyrészt „Költők, társaim, nézzétek”, másrészt „Emberek, barátaim, nézzétek”, azaz többes szám második személyű alanyok. A költő ezzel azt érezteti meg, hogy verse nem magánbeszéd, szavait mások is hallják, másokhoz is intézi. Ugyanakkor a kérdések egy része nem kíván címzettet, a költő önmagának fogalmazza meg őket, a belső meditáció kifejeződi: „De ki lakik ott, azon a havas tetőn?” „Hogy köszönjem és kinek?” Ez a kettősség tovább fokozza a versbeli homályt: a kérdések hol előhívják, hol homályba burkolják azt vagy azokat, akikhez a költő szavait intézi.

A vers nyelvét jobbra a hagyományos költői kifejezőeszközök szövik át. Takáts Gyula él a tagadással, a szójátékkal („De csak a színük, nem a szívük”), ellentétes tartalmú jelzőket illeszt egymás mellé („fehér” — „fekete”), szóismétléssel, költői kérdéssel nyomatékosít („oly” — „olyan”, „se”, „Hová?” — „Hová?”). Kedveli a teljes, kötőszóval kifejezett hasonlatot: a költeményben összesen kilenc, kötőszóval nyomatékosított hasonlatot használ. Közülük négyet a költemény első részében arányosan megkomponálva, tükörszerű elrendezésben, mintegy az első részt keretbe foglalva helyez el: „mint” — „akár” — „akár” — „mint”.

Ami a kifejezés igazi újdonságát és eredetiségét, a szólás költői erejét adja, az a leírás fölbontása, „dramatizálása”. Említettük, hogy a *Hideg-tű* több szereplős vers. A leírást minduntalan kérdések és megszólítások szakítják meg. Ezeket az invokációkat a költő formailag hol önmagához, hol másokhoz, valójában mindig önmagához intézi. A kérdések és a megszólítások látszólag dialógussá fejlesztik a verset, a költemény ténylegesen megmarad egyetlen hatalmas monológnek. A párbeszédes forma a természetleírást újszerűvé teszi, s a vers intenzitását, drámai feszültségét táplálja.

A költemény formája a vers és a próza határán lebeg. A sorok hosszúsága kötetlen, többnyire 12 és 15 szótag között mozog. Néha egy fél-, máskor egy egész soron átüt a magyar nyelv ritmusához, hangzásához oly jól illeszkedő jambikus lüktetés („az őszi tarkaság után”, vagy: „le is rogyott. Tudják, kivesznek mind, akár”). Érdekes, disszonáns zenei hatást ér el a költő a formai és a nyelvi határok keresztelésével: főként a negyedik részben találunk számos példát az alany és az állítmány, a jelző és a jelzett szó, a kötőszó és a többi mondatrész sorvégi szétválasztására. Takáts Gyula sosem ragaszkodik merev formai szabályokhoz; a verspróza tágasságában olyan formát talált a maga számára, amelyben az élőbeszéd közvetlensége, a hiányos tartalmú kérdések, a befejezetlen, elharapott végű mondatok éppoly jól megférnek, mint a köznapitól eltérő, emelkedett hang, a hasonlatokban gazdag, választékos nyelv.

A szerkesztési remeklés, a konkrét valóságtól elszakadó, általánosító ábrázolás, az antropomorfizált látás, a leírást fölváltó drámai hang és a formai kifejezés újszerűsége együtt teszi a *Hideg-tűt* a modern magyar természetlira egyik szép és emlékezetes alkotásává.